

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2022-1-5-31>**Сокуренко Віталій Валерійович,**

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та кримінології
факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування
(Одеський державний університет внутрішніх справ, м. Одеса)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6879-7376>

КОНЦЕПТ ОБОРОННОЇ СВІДОМОСТІ У СТРУКТУРІ КРИМІНОЛОГІЇ ВІЙНИ

Стаття присвячена дослідженню концепту оборонної свідомості в структурі кримінології війни як окремої новітньої галузі національної кримінологічної доктрини, що наразі формується. Доведено, що оборонна свідомість – сегмент національної ідентичності, фактор групової консолідації в установці на боротьбу з агресором. Відстоюється думка, що функціонал оборонної свідомості безпосередньо впливає на визначення домінуючої мотивації у справі відсічі збройній агресії, зниження колективної вктимності Українського народу під час детермінації злочинів агресії. Водночас оборонна свідомість в її фальсифіковано-інверсивних комбінаціях здатна детермінувати опозиційну ворожість, легітимізувати ненависть і злочини агресії, воєнні злочини. Розкрито доцільність дослідження оборонної свідомості як у предметному блоці детермінації злочинів агресії і воєнних злочинів, так і у блоці протидії їхньому відтворенню.

Ключові слова: війна, агресія, воєнні злочини, детермінація, вктимність, оборонна свідомість, протидія злочинності.

Постановка проблеми. Збройна агресія Росії вплинула на появу в українській науці принципово нових сенсів і напрямів досліджень, осмислення нових фундаментальних категорій, які в умовах воєнного стану стають принципово важливими, базовими та світоглядними. Однією з таких категорій є оборонна свідомість, яка має значний гносеологічний потенціал з огляду на її потенційне значення в розбудові сектора безпеки та оборони держави.

Актуальність зазначеної проблеми зумовлюється багатьма важливими характеристиками дослідження оборонної свідомості за сучасних умов. Її значущість посилюється з погляду як теоретичного напрямку, так і практичних рекомендацій. Серед новітніх положень дослідження виокремлюємо те, що концепт оборонної свідомості як різновид суспільної свідомості крізь призму кримінології війни досі не досліджувався. У статті також порушуються такі важливі проблеми, як «концепт війни» та «концепт безпеки держави» в її духовно-ціннісному значенні. Отже, в структурі кримінології війни оборонна свідомість розглядається як у блоках детермінації злочинів агресії і воєнних злочинів, так і в сегменті протидії злочинам агресії, зміцнення культурно-психологічних засад захисту державного суверенітету й територіальної цілісності нашої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремими аспектами дослідження цієї проблеми займалися В.О. Туляков, В.М. Дрьомін, О.М. Бандурка, О.М. Литвинов, Ю.В. Орлов, І.В. Крицак, О.Я. Рогач, Д.М. Белов, С.О. Лозинська, В.О. Антонов, П.В. Горінов, Р.Г. Драпушко, Л.П. Нагорна, О.М. Отич, Н.В. Осіпенко, М.М. Ващук, О. Яременко, Л. Жаліло, Н. Комарова, Р. Левін, І. Солоненко, Р.О. Моїсеєнко, О.О. Дудіна, Н.Г. Гойда, М.І. Завада, О.М. Балакірева, Т.В. Бондар, О.І. Краснова, Т.В. Плужнікова, О.Г. Краснов, Я.О. Король, Ю.Я. Лісниченко, Ю.Г. Бойко, О.Є. Федорович, О.С. Уруський,

І.Б. Чепков, М.І. Луханін, Ю.Л. Прончаков, К.О. Рибка, Ю.О. Лещенко, Р.В. Гринько, А.Ф. Мота, С.А. Петреченко. Слід відзначити, що концепт «кримінологія війни» сьогодні перебуває в особливому полі зору вітчизняних і закордонних дослідників. Водночас наявність різнопланових праць, спрямованих на формування оборонної свідомості методом міждисциплінарного аналізу, може стати гарним підґрунтям для подальшого дослідження зазначеного напрямку та окреслює безліч питань, які потребують свого якнайшвидшого вирішення в умовах нинішньої російсько-української війни.

Мета статті полягає в напрацюванні цілісної основи вибудовування порівняно нового напрямку в кримінологічній науці – кримінології війни, крізь призму глибинного дослідження оборонної свідомості. Вказаний концепт визначає шляхи та перспективи удосконалення (розроблення) багатьох важливих аспектів цієї проблеми. На особливу увагу заслуговує питання формування оборонної свідомості молоді крізь призму духовно-ціннісних ідеалів.

Виклад основного матеріалу. О.Я. Рогач, Д.М. Белов наголошують, що з 2014 р., а особливо після 24 лютого 2022 р., «концепт війни» та «концепт забезпечення безпеки держави» становить одне з ключових культурно-цивілізаційних понять, які безпосередньо впливають на формування й зміну конституційно-правової парадигми (і мова йде вже не скільки про вітчизняну парадигму. Сьогодні слід говорити про зміну конституційно-правової парадигми на глобальному рівні). Сучасне право та його галузі – як дві площини: ординарна та спеціальна, частково перехрещуються, а частково – конфліктують, вони практично не пристосовані й не можуть адекватно реагувати на нові загрози державі, громадянам нашої країни і суспільству загалом, виходять з джерел, які взагалі не розглядають або не відносять до потенційних об'єктів правового регулювання,

або не знають, як це можна регулювати. Це загрози від воєн (зокрема й гібридних). Отже, цілісне бачення конституціоналізму сьогодення, покликаного розуміти й пояснювати науку, виходячи з певних концептуальних основоположень, що, в свою чергу, наближаються до низки базових установок та відрізняються довготривалістю свого впливу, – нагальна потреба самої науки конституційного права, відповідь на її прагнення пізнати природу своєї діяльності, а через це – і себе. Можливим варіантом такого розгляду є саме парадигмальний (міждисциплінарний) підхід, зміни змісту якого застосовуються в цьому дослідженні [1].

Історична ретроспектива розроблення кримінології війни з часів Римської імперії до нинішнього дня в аспекті вітчизняних реалій. Історію людства часто розглядають як історію воєн. Адже загарбницька політика провідних держав та державоподібних утворень, які існували впродовж історії людства, породжувала перебудову всього світу, впливала на розвиток чи, навпаки, на занепад культури, мистецтва, соціальної сфери.

У сучасній історичній науці Римську імперію часто називали позитивною моделлю організації суспільства, утворенням нового типу «світової держави». За таких умов вважаємо доцільним розглянути саме Римську імперію з огляду на досить високий рівень розвитку збройних сил та військового управління в цій імперії. Із втратою Дакії завершився третій період розвитку Паннонського лімесу, який характеризувався його стабільним розвитком. Головною ознакою цього часу було спорудження нового типу лімесів – штучних, із використанням елементів «глибокої оборони». Проте для забезпечення цієї системи потрібна була висока концентрація війська, що, однак, мало й негативні наслідки (варваризація армії, сепаратистські прагнення командирів, порушення дисципліни тощо). У ході розбудови лімесу відбувалися контакти з населенням за його межами. Так, залоги перших ліній оборони забезпечувалися харчами за рахунок племен, і, мабуть, вели торгівлю. Очевидно, що представники римських допоміжних підрозділів контролювали торгівлю та політичне життя племен. Відомо, що під час Маркоманських воєн однією з умов мирного договору з квадами була присутність римського центуріона на народних зборах, які повинні були проходити в одному місці й один раз на місяць. Мабуть, цей центуріон перебував поруч із суспільно-політичними центрами племен регіону. Крім того, до спорудження укріплень лімесу римляни, вочевидь, залучали частину місцевого населення. Можливо, під впливом римських військово-будівельних традицій та за безпосереднього контролю римських воїнів відбувалося будівництво укріплень на землях племен Карпатського регіону. Ймовірно, саме в такий спосіб були споруджені загадкові «Траянові вали» в районі українського Прикарпаття. Свідченням цього виступає знайдений напис про перебування іспанської когорти саме в районі північного укріплення Дакії. Отже, для Римської імперії важливу роль відігравала висока концентрація військових сил на кордоні з племенами Карпатського регіону. Це зумовлювало особливу увагу римських імператорів до залог придунайських провінцій, сприяло швидким військовим кар'ерам, підвищувало значення посади намісників провінцій [2, с. 23].

Особливості воєнної політики за нинішніх умов. Аналізуючи сучасну воєнну політику України в контексті збройної агресії російської федерації проти неї, слід зазначити, що вона спонукала нашу державу по-новому «поглянути» на засади своєї внутрішньої та зовнішньої

політики, на стан своїх збройних сил та активізувати заходи щодо підвищення їхнього оборонного потенціалу та боєздатності [3, с. 61]. Досліджуючи змістовий аспект воєнної політики держави, слід зазначити, що до останнього часу вона сприймалась як частина загальної політики класів, держав та партій, яка була безпосередньо пов'язана з підготовкою і застосуванням засобів воєнного насилля для досягнення політичних цілей [4, с. 137].

За нинішніх умов та у світлі сучасного розуміння гармонійного, мирного співіснування держав світу, закладеного на рівні Організації Об'єднаних Націй та провідних міжнародно-правових документів, війна сприймається більшістю науковців як невинуватене насилля, якому не може бути місця у сучасному світі. Однак, що сьогодні стосується причин і витоків війни, то вони, як і раніше, криються у політиці, що проводиться мілітаристськими політичними силами, які є прихильниками авантюристичних засобів вирішення міжнародних суперечок засобами воєнного насилля. І повне заперечення зв'язку війни з політикою знімає питання щодо відповідальності тих чи інших політичних сил [3, с. 62].

Збройний напад російської федерації на Україну був не випадковим, він переконливо засвідчив, що війна, розв'язана росією проти України, була зумовлена передусім злочинною, антинародною, шовіністичною політикою Кремля. Ця політика набула відображення й у стратегічному курсі російської федерації щодо країн СНД, в якому зазначається, що «в разі взаємодії з третіми країнами та міжнародними організаціями досягти з їхнього боку розуміння того, що регіон є насамперед зоною інтересів росії [5, с. 4–5]. «Ми не зацікавлені, щоб на території колишнього Союзу хтось домінував, особливо у військовій сфері. Ми не зацікавлені, щоб будь-які держави відігравали роль буферних країн» [6, с. 2]. Реалізація цих великошовіністичних імперських настроїв, провокування сепаратистських рухів, спрямованих на послаблення державних інституцій країн СНД, постійне підтримання в них стану керованого хаосу призводить де-юре і де-факто до руйнації їхньої державності. Слід також зазначити, що важливим чинником втілення зазначених імперативів є підтримка діяльності російської дипломатії і спецслужб із використанням «кращих» традицій радянської спадщини. Зокрема, в цьому арсеналі представлені й підтримка діяльності агентури та агентів впливу, і дезінформація та шантаж, і погрози та тиск, і підкуп, а також залучення до спецоперацій представників криміналітету та терористичних організацій. У цьому контексті неможливо залишити поза увагою політичні інтереси росії, які продукуються сьогодні не тільки в Європі (попри їх важливість), а й у «близькому зарубіжжі». Ці інтереси проявляються в реінтеграції пострадянського простору в лоно російської державності, де зростає привабливість нових земель і територій для Кремля [3, с. 62].

Національна ідентичність як запорука боротьби з ворогом. В англійській версії Вікіпедії наводиться таке визначення національної ідентичності: «національна ідентичність – це ідентичність людини або її почуття приналежності до однієї чи кількох держав чи однієї чи кількох націй», відчуття «нації як згуртованого цілого, представленого відмінними традиціями, культурою та мовою», або з психологічного погляду – це «усвідомлення відмінності», «відчуття та визнання «ми» і «вони» [7]. Національною ідентичністю є усвідомлення людиною власної приналежності до певної нації і держави, соціуму, культурних традицій,

цінностей, психології, віри у певному історичному періоді розвитку. Національна ідентичність в сучасних умовах – це доволі динамічний процес, який включає в себе і перебіг, і результат самоусвідомлення українцями своїх ментальних особливостей, таких як: свобода, гідність, безстрашність, самопожертва, усвідомлення свого призначення у захисті Вітчизни, сутнісних рис нації, базових цінностей, як-от: культура, національна держава, церква, національна мова, місія тощо. У подальшому національна самоідентичність українців стане тим чинником, який дасть можливість у повоєнний час об'єднатися навколо ідеї відновлення української держави та повернення наших громадян назад на Батьківщину [8, с. 29–30].

Українці успішно обороняються в надскладних умовах російсько-української війни. Ця оборона передбачає комплекс дій на рівні громадянського суспільства: розвиток волонтерського руху, значну переорієнтацію такого руху на всебічну підтримку військових та гуманітарну підтримку цивільного населення; у сфері культури – розвиток новітніх напрямів літературної, музичної творчості, спрямованої на осмислення героїчної оборони українського народу. Починаючи з 24 лютого 2022 р., Україна й українці швидкими темпами радикально змінюють ментальну та національну ідентичність, адже ще недавно фахівці зазначали, що «здобуття незалежності Україною поставило її перед вибором нової ідентичності, такої, яка найкраще сприяла б процесам формування політичної нації співгромадян. Обрана молодого державою парадигма націю- і державотворення не була національно-етнічною і не закріпилася за титульним – українським – етносом жодних владних переваг. Проте закладений у національно-державницькій парадигмі об'єднуючий потенціал виявився слабким для того, щоб політична нація стала вагомим конструктом ідентифікаційного поля. Гостра криза ідентичності, у стані якої український соціум перебуває й досі, супроводжується конкуренцією комуністичної, ліберальної, націоналістичної ідеологій, протистоянням українського та російського націоналізму» [9].

На фоні воєнних викликів український народ об'єднався та сформував спільну національну ідентичність, об'єднану навколо таких маркерів, як спротив ворогу, взаємодопомога, волонтерство, жертвовність, національні символи, традиції, національна мова, єдине розуміння і ставлення до основних політичних подій та осіб, які нещодавно ще мали суперечливе сприйняття в українському суспільстві. Вочевидь, українська нація сьогодні поєднана однією спільною метою – протистояння ворогу, захист своєї Батьківщини, збереження своєї ідентичності, культури і головного – життя і свободи своїх громадян [8, с. 26–27]. Спільна мета захисту територіальної цілісності України змогла об'єднати різні види ідентичності та сформувати власну національну ідентичність. Спротив ворогу допоміг об'єднати усі політичні сили та різні групи людей незалежно від їхньої політичної, культурної, релігійної чи мовної ідентичності в єдину національну ідентичність. Зазначимо, що, незважаючи на той факт, що процес націотворення для українців є тривалим, останні події показали, що народ, який мав різні типи ідентичності, спроможний об'єднатися та сформувати єдину спільну національну ідентичність, яка дає можливість подолати усі ті труднощі, котрі стоять перед українською державою та українською нацією, та сформувати сильну державу, що протистоїть викликам і загрозам сучасного світу. Ці ідентичності органічно взаємопов'язані, комплексно

виявляються в українському суспільстві та є тим європейським феноменом, що вносить корективи у сталі догми і концепції [8, с. 29].

Культурно-ціннісні аспекти військової кримінології. Професія військовослужбовця – почесна, відповідальна, небезпечна, але надзвичайно важлива для суспільства, адже впродовж усієї історії людства саме військові стоять на варті рубежів різних країн і, не шкодуючи своїх життів, захищають мир і спокій свого народу й своєї держави. У суспільній свідомості українців образ військового історично ідентифікується з образом Лицаря, Героя, Уславленого Козака. Недарма ж так багато українських народних пісень складено про військових, що втілюють найкращі чоловічі чесноти. Саме для військових характерним є особливий кодекс честі, що уособлює найкращі традиції професійної культури військовослужбовців: «Душу – Богові, життя – Батьківщині, честь – нікому!». Питання формування і розвитку професійної культури військових фахівців набувають особливої уваги в умовах нинішнього збройного конфлікту, який вже понад 8 років виснажує нашу державу і забирає життя її найвідданіших синів. Ця культура стає сьогодні засобом збереження бойового духу воїнів та вироблення в них імунітету проти зневіри в людей, житті, самих себе, оскільки саме професійна військова культура забезпечує усвідомлення ними свого соціального обов'язку, вироблення в них громадянської позиції й патріотизму, що, у свою чергу, зумовлює відповідальне ставлення військових фахівців до своєї країни, до військової діяльності, до справи захисту Вітчизни й детермінує їхні способи прийняття рішень у складних ситуаціях військових дій з орієнтацією на систему базових духовно-моральних, історичних та культурно-гуманітарних пріоритетів і цінностей, накопичених попередніми поколіннями українських захисників [10, с. 2].

Морально-етична культура відіграє провідну роль у формуванні особистості військовослужбовця. Поняття честі, високої дисципліни та самодисципліни, служіння народу є ключовими для забезпечення обороноздатності військовослужбовців України. Професія військового безпосередньо пов'язана із застосуванням насилля, зброї, але її мета висока і шляхетна – захист рідної землі, захист слабшого. Військовий професіонал – це людина, яка взяла на себе зобов'язання обороняти націю і державу, людина, яка усвідомлює свою відповідальність перед державою за виконання професійних завдань й дотримується етичних норм. С. Хантінгтон у роботі «Солдат і держава: теорія і політика цивільно-військових відносин» зазначає, що сутнісними рисами військового фахівця є компетентність, відповідальність та відданість своїй справі [11, с. 23].

Духовно-патріотичне та ціннісне виховання і його роль у військовій сфері. Духовний складник, на наше глибоке переконання, є базовим в осмисленні сутності моралі, зокрема морально-етичного виміру виконання службових завдань. Духовність наскрізь пронизує моральні норми, вплітаючи у них високі сенси, ідеали смирення та жертвовності, складником яких є глибока повага до рідної землі. Ідея патріотизму завжди була і залишається основою консолідації суспільства. Патріотизм є джерелом духовних і моральних сил, здоров'я суспільства, його життєздатності, які найбільш яскраво виявляються в переломні моменти розвитку, у періоди важких випробувань. Повноцінне життя в суспільстві і державі неможливе, якщо система виховання молоді позбавлена моральних основ, любові до Батьківщини. Усі реформи в політичній, соціально-економічній, культурній

чи інші сфери можуть бути реалізовані, якщо спираються на духовно-моральні та патріотичні цінності [12, с. 172]. Соціально-філософський аналіз сучасного українського суспільства свідчить про наявність у ньому складних проблем матеріального та духовного характеру, що несуть серйозну загрозу ствердженню України як національної, цілісної держави. Ключовою серед них є проблема патріотичного виховання людини – особистості, національно свідомого громадянина України. Патріотизм, розвитку якого раніше присвячували багато уваги, поступово перетворився з необхідного елемента виховання прийдешніх поколінь на щось зайве, несучасне. До розвитку патріотизму серед молоді ставляться дедалі більш формально, відбивають цим бажання бути патріотом і викликають сумнів щодо доцільності цієї особистісної якості. Перед незалежною Україною постала проблема історичної ваги: творчо відродити українське національно-патріотичне виховання і водночас піднести його на сучасний рівень наукового та культурного розвитку. У наш час, коли молодь переважно спрямовує свої зусилля на накопичення матеріальних цінностей і благ, стає актуальним творче використання кращих досягнень минулих поколінь для всебічного обґрунтування нової парадигми патріотичного виховання як процесу формування особистості [13, с. 76].

Військові капелани як запорука належної ідейної основи військового відомства (як результат – запобігання суїцидальній поведінці). Сьогодні в Україні активно розвивається практика душпастирської опіки військовослужбовців. Однак її правове регулювання не забезпечується на належному рівні, що зумовлено досить істотними прогалинами й іншими недоліками законодавства України у цій сфері. Багато демократичних правових держав світу вже мають чималий позитивний досвід із правового регулювання та функціонування інституту військових капеланів. Його вивчення представляє значну наукову цінність для вітчизняної правової науки та можливість застосування в адаптованому вигляді для України. У статті досліджено закордонний досвід правового регулювання функціонування інституту військового капеланства на основі конкордатів і законодавства про свободу віросповідання в частині, що стосується правового статусу та функціонально-цільового призначення військових капеланів, а також реалізації релігійних прав військовослужбовців. Аналіз правової природи та правового статусу військових капеланів у закордонних державах дозволяє дійти висновку, що інститут військового капеланства міцно і давно вже увійшов у звичне життя військових підрозділів у більшості держав світу. В одних державах (наприклад, у Великобританії, Угорщині, Іспанії й Канаді) статус військового капелана нормативно прописаний гранично чітко і досить деталізовано в численних актах, а в інших державах на рівні законів наявні прогалини у цьому питанні, але статус певним чином унормований підзаконними актами або угодами (зокрема, в Норвегії). Узагальнення закордонного досвіду правового регулювання статусу та діяльності військових капеланів засвідчило складну топологію і гетерогенність урегулювання правового статусу (від детального прописування до відсутності норм у базових нормативно-правових актах), законодавче закріплення функціонально-цільового навантаження, організації та функціонування військових капеланів, фреймування їхньої діяльності в збройних силах закордонних держав [14, с. 56–57].

Проблеми, які слід вирішувати зараз і з якими зіштовхнеться людство у найближчому майбутньо-

му. Організація Об'єднаних Націй у «Глобальних цілях сталого розвитку до 2030 р.» одним із пріоритетів визначає міцне здоров'я та благополуччя [15]. Проблема збереження здоров'я людини на сучасному етапі існування людства постає дуже гостро, а особливо це стосується юного покоління. Здоров'я молоді є інтегральною характеристикою, яка відображає вплив медико-генетичних, соціокультурних, екологічних та інших факторів [16; 17; 18].

Збереження здоров'я майбутніх поколінь є вкрай важливим, особливо в разі збільшення навчального навантаження, порушення санітарно-гігієнічних умов, неякісного харчування, що в подальшому сприяють появі різних форм патологічних станів, а саме: порушення постави, захворювань дихальних шляхів, поширення захворювань системи органів травлення, хвороб органів зору тощо [19; 20; 21]. Показники здоров'я молоді та якості життя впливають на тривалість, інтелект, фізичний розвиток і працездатність, що має велике значення для гармонійного розвитку всього соціуму. Кризові явища у багатьох сферах життя українського суспільства значною мірою позначаються на здоров'ї молодого покоління. Збереження фізичного та психічного здоров'я молодого покоління є стратегічно важливим і пріоритетним завданням держави в галузі охорони здоров'я, зокрема, й системи освіти. Медичне обслуговування здобувачів освіти навчальних закладів є невід'ємною частиною сектора охорони здоров'я [21, с. 23].

На думку військових фахівців багатьох армій світу, саме вода – один із найважливіших продуктів логістики, необхідний для підтримки військових операцій. Вода необхідна для гідратації, приготування їжі, медикаментозного лікування, гігієни, будівництва, проведення спеціальної обробки, обслуговування та багатьох додаткових завдань. Але у зв'язку з розвитком світової промисловості, урбанізації територій та внаслідок збройних конфліктів спостерігається дедалі більш інтенсивне забруднення поверхневих і ґрунтових вод. Особливо небезпечна наявність у джерелах води побутових і промислових стічних вод, через що вода набуває ознак епідемічної небезпеки. За умов обмеженого доступу до води завжди існує небезпека для здоров'я людини, спричинена її вживанням з неперевіраних джерел. За бойових умов не може бути впевненості в тому, що вода придатна до вживання. Особливо це важливо в разі застосування противником зброї масового ураження. Тому вода повинна бути завжди очищена. Її очищення проводиться на пунктах водопостачання. Пункти водопостачання обладнуються підрозділами інженерних військ за участю представників служби РХБ захисту і медичної служби. Системи очищення видаляють із сирової води зважені тверді речовини, мікробіологічні забруднення та небажані хімічні речовини. Обробка води передбачає очищення води з сировинного джерела, дегазацію та дезінфекцію (знезараження) очищеної води для досягнення встановлених норм. Тобто це дуже важливе комплексне завдання, від виконання якого залежить здоров'я військовослужбовця та боєздатність підрозділу загалом [22, с. 337].

Концепт війни за нинішніх умов і послідовність рішучих кроків дієвої боротьби та протидії. Із 2014 р., а особливо після 24 лютого 2022 р., «концепт війни» та «концепт забезпечення безпеки держави» становить одне з ключових культурно-цивілізаційних понять, які безпосередньо впливають на формування й зміну конституційно-правової парадигми (і мова йде вже не лише про вітчизняну парадигму. Наразі слід го-

ворити про зміну конституційно-правової парадигми на глобальному рівні).

Так, із початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України спостерігаються нові вектори розвитку сучасної парадигми конституціоналізму:

- ліберальна доктрина, яка зіграла значущу роль у гуманістичних орієнтаціях держав, потребує сьогодні значного коректування з урахуванням нового підходу до поняття «національна безпека» (на наше переконання, вона потребує духовно-ціннісного свого підтвердження та обґрунтування – В. С.);

- назріла необхідність суттєво скорегувати парадигму і розглядати забезпечення національної безпеки держави не лише як характеристику захисту від загроз, а й як урегульовані правом суспільні відносини, що відображають стан та розвиток об'єктів національної безпеки;

- напрямом сучасної парадигми конституціоналізму слід передбачити й оптимізацію структури органів забезпечення національної безпеки через: реформування структурних ланок цих органів відповідно до чіткого визначення завдань та функцій усіх органів та їхніх структурних підрозділів; усунення дублювання та паралелізму в діяльності окремих органів, а також залучення працівників до виконання невластивих їм функцій; визначення оптимальної та обґрунтованої штатної чисельності служб і підрозділів кожного органу; захист населення і територій від надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру;

- необхідно перейти від практики ситуативного реагування на несподівані загрози й небезпеки до комплексної, довгострокової й науково обґрунтованої державної політики в сфері національної безпеки з максимальним використанням прогностичних оцінок;

- парадигма сучасного конституціоналізму повинна бути спрямована на перегляд структури, ролі та місця міжнародних утворень у системі забезпечення національної безпеки, що за своєю природою хоч і спрямовані на забезпечення безпеки, проте на практиці виявилися нездатними реалізувати цю функцію [1, с. 136].

Тактичні аспекти військової кримінології. О.Є. Федорович та інші дослідники наголошують на необхідності формування та вирішення завдання багатокритеріального характеру, що пов'язане з моделюванням транспортної логістики доставки військових вантажів у зону бойових дій за умов виникаючих запізнь та ризиків. Основною проблемою є аналіз можливих збитків, які виникають у зоні бойових дій (втрата особового складу збройних сил, пошкодження та знищення військової техніки, зміна характеру бойових дій від наступальних до оборонних тощо) через запізнення постачання озброєння та військової техніки. Автори досліджують моделювання логістики перевезень у різномірній транспортній мережі для забезпечення своєчасної доставки військових вантажів за умов можливих запізнь та ризиків, які впливають на величину збитків у зоні бойових дій. Враховуючи складну динаміку доставки військових вантажів, пов'язаних із різномірністю та перевалками у транспортній мережі, для дослідження постачання створена оригінальна агентна імітаційна модель, яка дозволяє оцінити запізнення, ризики та збитки. Визначено новий алгоритм для мінімізації часу доставки військових вантажів, заснований на поширенні клонів заявок у графі та який представляє різномірну транспортну мережу. Наведено алгоритм мінімізації ризиків постачання у воєнний час, який враховує довгі логістичні ланцюги транспортування військових вантажів у зону бойових

дій. Проводиться дослідження збитків, пов'язаних із несвоєчасним надходженням різних видів військової техніки та озброєння у зону бойових дій, яке засноване на використанні повного факторного експерименту та оцінках воєнних фахівців у галузі військової логістики. Враховуючи суперечності критеріїв запізнь, ризиків і збитків, формується та вирішується багатокритеріальне завдання оптимізації пошуку компромісів за допомогою цілочисельного (булевого) програмування. Ефективність запропонованого підходу демонструється на прикладі моделювання постачання військових вантажів у зону бойових дій. Проаналізовано альтернативні маршрути постачання, ризики та збитки, що виникають через запізнення постачання. Обґрунтовується вибір компромісного варіанту маршруту доставки військового вантажу в зону бойових дій. Наукова новизна проведеного дослідження пов'язана з розробкою методів та моделей, заснованих на агентному імітаційному моделюванні, теорії експериментів і цілочисельної оптимізації, що дозволяє оцінити запізнення та збитки постачання військових вантажів у зону бойових дій у довгих логістичних ланцюгах різномірної транспортної мережі. Результати дослідження доцільно використовувати для формування раціональних маршрутів постачання військових вантажів у воєнний час [23, с. 63].

Різноманітність питань військової кримінології, які потребують подальшого наукового розроблення:

- **жінки в армії.** У сучасній культурі більшості країн світу зберігається закладене з давніх-давен уявлення про армію та військово справу як про суто чоловічу справу. Армія, особливо вітчизняна, дотепер залишається досить закритою для жінок. Жінки, котрі обіймають у вітчизняній армії високі посади та мають високі звання, є рідкістю, винятком із правила. Переважна більшість жінок в армії працює у допоміжних службах і має звання, не вищі за прапорщика, тобто займає у службовій ієрархії найнижчі сходинки. Маскуліність у військовій субкультурі проявляється у вихованні культури сили, мужності, агресивності, духу змагання і суперництва за принципом: «Якщо ти не переможеш, тоді переможуть тебе». Крім того, люди, котрі свідомо обирають професію військового, мають вищий ступінь войовничості й агресивності характеру, ніж інші представники суспільства. Всі ці особливості знаходять відображення у мовних засобах, які використовуються у військово-публіцистичному дискурсі [24, с. 23].

- **соціальний захист військовослужбовців.** Сьогодні в Україні формується нова правова реальність, зумовлена необхідністю ведення військових дій та як наслідок – необхідністю введення воєнного стану. Перед державними органами постає завдання забезпечення посиленого соціального захисту військовослужбовців, що впливає на стан обороноздатності країни. Правові механізми захисту військовослужбовців зумовлені економічними можливостями держави. Гарантії високих стандартів соціальних прав пов'язуються зі створенням системи суб'єктів соціальної відповідальності, що не обмежується військовим середовищем. До реалізації заходів соціального захисту військовослужбовців невідкладного та поступового характеру може та повинне бути залучене бізнес-середовище. Методи юридичного змісту за таких умов можуть мати непрямої вплив та спонукати до бажаної діяльності. У перспективі набувають важливого значення дослідження соціального захисту осіб, котрі залучені до оборонної діяльності з окремим статусом (резервісти, військовозобов'язані, добровольці сил територіальної оборони, партизани),

як інструмент правового стимулювання громадян до активної участі з забезпечення національної безпеки Батьківщини [25, с. 165–166].

Формування оборонної свідомості молоді крізь призму духовно-ціннісних ідеалів. Нестабільна політична ситуація в сучасному світі посилює ймовірність введення воєнного стану. Україна з її безкінечними просторами, чорноземами, вічнозеленими Карпатами, сировинними запасами й надалі залишається об'єктом територіальних домагань насамперед держав-сусідів із безпосередньою підтримкою потужних світових гравців – держав-гегемонів. За таких умов виникає гостра необхідність у постійному захисті не тільки своїх національних інтересів, але й невидимої сфери, тобто духовного суверенітету (цілісність нації, протидія розтлінню молоді) чи наукового фронту, зокрема у систематичному виданні оригінальних наукових праць, спрямованих на захист територіальної цілісності держави, відстоювання її національних інтересів у внутрішніх і зовнішніх відносинах.

Майбутнє України залежить від того, наскільки вдасться вибудувати ефективну модель сильної держави з могутнім економічним потенціалом, сировинними запасами, сучасним оборонним комплексом. І тут, власне, слід говорити про оборонну свідомість кожного громадянина нашої держави в різноаспектних її проявах. Оборона держави – це не лише захист її територіальної цілісності, це вміння жити за принципом «Битися там, де стоїш» і неодмінно перемагати.

На наш погляд, тільки такий міцний фундамент, як повага до своєї національної двохтисячорічної історії і знання її традицій, духовних цінностей, культури та унікального досвіду мирного співіснування майже півтори сотень народів, націй та національностей, змушує нас, українців, замислитися над національною самосвідомістю, патріотизмом та гідністю. Це також і відповідальність перед своїми предками, родоводом, усіма тими, чия кров тече в наших жилах, – називатися гідними продовжувачами родинного дерева та приносити плоди своєї праці.

Формування відповідальності за свою державу, її майбутнє полягає у служінні їй та ближньому на засадах євангельської заповіді: «Немає більшої любові, аніж хто положить душу свою за друзів своїх». Від того, наскільки вдасться виховати сучасне молоде покоління, й залежатиме, чи зможе Україна зберегти національні багатства, примножити їх. Чи не розгубить себе як народність, чи не втратить свою самобутність, генофонд нації в непростий час глобальних потрясінь, у напруженій міжнародно-глобальній обстановці? Для ефективного розвитку армії потрібна міцна і стабільна економіка, щоб засівались поля, солдат був добре нагодованим, одягненим, щоб мав упевненість, що держава подбає про його сім'ю і родину в разі його загибелі, що буде кому помолитися за його безсмертну душу, коли доведеться віддати життя за відстоювання незалежності.

Справді, «Душу й тіло ми положим за нашу свободу і покажем, що ми, браття – козацького роду». Саме козаки під егідою православної віри могли дати добрячу відсіч ворогові, вона була їхньою ідеологією, тобто визначальною духовно-ціннісною установкою. Свобода людини – найцінніший дар, і треба докласти неабияких зусиль, щоб вона залишилася непорушною. Однак істинна свобода полягає у звільненні від гріха, тобто коли людина не те, що не вчиняє, але й не помишляє про негідні вчинки. Ось про такий духовний суверенітет та національну самосвідомість йдеться, й її зможе

сформувати та відстояти Церква, святе Православ'я, яке сягає своїм корінням Володимирового Хрещення та апостольських часів.

Забезпечити армію сучасною модернізованою технікою і підготувати гідного офіцера, сформувати і загартувати його дух – непросте завдання для батьків, дитячих садочків, шкіл, університетів та соціального оточення. Це тільки незначний перелік складників і соціальних факторів, необхідних для повноцінного становлення особистості, гідного патріота своєї держави. Без формування воїнства з високим рівнем оборонної свідомості неможливе нормальне функціонування української армії, не може бути й міцної держави. Тут треба діяти за принципом: «Хто, як не я?».

Ще з давніх-давен відоме значення оборонної свідомості для успішного виконання бойових завдань. Головним є відповідальне ставлення до військової служби – не лише як необхідність виконання конституційного обов'язку захищати свою Батьківщину, а й усвідомлення вищої місії, бажання у такий спосіб послужити ближньому, виконати моральні настанови перед суспільством, закладені переважно ще з дитинства, у середній школі. Саме тут є можливість достукатися до сердець, внутрішнього світу молодих, але через високий ступінь розвитку інформаційної сфери вже таких дорослих за сьогоднішніми мірками особистостей. І в цьому аспекті державі треба звернутися до військових та генералів нинішнього оборонного фронту, солдатів і ветеранів Другої світової війни, тих, хто пройшов Афганістан, хто захищав світ від Чорнобильського лиха, щоб не словами, а реальними справами довести на реальних бойових прикладах, що таке справжній обов'язок служіння Батьківщині та своєму народові.

У результаті проведеного дослідження можна сформулювати такі тези:

- держава, будучи складним, соціальним організмом, формує характер народу, його звичаї і традиції. За умови правильних підходів до виховного процесу та навчання визначається конкретна особистісна оборонна свідомість. Людина є біосоціальною істотою, тому держава значною мірою відповідає за соціалізацію особистості й є найважливішим інструментом її еволюційної ментальності. Виховати громадянина у дусі поваги до людини як найвищої соціальної цінності є головним обов'язком держави. Визначальним повинен бути принцип: «Навчаючи виховуй, а виховуючи – навчай»;

- шкільний вік є найбільш оптимальним періодом для формування оборонної свідомості. Вона неможлива без висвітлення комплексу знань, підкріплених життєвим досвідом. Тут необхідний діяльнісний компонент: через активне залучення до її формування громадськості, свідому участь кожного громадянина з дотриманням принципу: «Один за всіх і всі за одного». Цілеспрямовані, морально зумовлені процеси формування оборонної свідомості підрастаючого покоління здатні забезпечити успішне функціонування держави, її ефективну взаємодію з інститутами громадянського суспільства (волонтерський корпус, церква, благодійницькі організації), що сприятиме утвердженню демократичного суспільства, ініціативності праці тощо;

- виховання оборонної свідомості сприяє становленню та розвитку особистісного потенціалу, пронизаного якістьми відповідальності та служіння як громадянина і патріота. Тут важливими є не стільки знання, скільки почуття національної гідності та гордості за свою країну, колектив, свою сім'ю. Пропонується написання комплексної наукової праці з оборонної свідомості,

в якій висвітлюватиметься державницька позиція щодо виховання підростаючого покоління у душі служіння Батьківщині, формування і дотримання високих духовно-ціннісних ідеалів. Безграмотність спричинює втрату державності, її майбутнього. Виховання патріотів, духовно та фізично здорових і свідомих особистостей забезпечить стабільність суспільства;

– формування оборонної свідомості супроводжується реалізацією таких завдань, пов'язаних із патріотизмом, як: утвердження соціально значущих цінностей, поглядів і переконань, поваги до історичного минулого, духовно-культурної спадщини, звичаїв і традицій народностей, що населяють наші землі; підвищення престижу тих чи інших професій, репродуктивної функції нації. Основним завданням суспільства та армії разом із формуванням якості патріотизму є підготовка солдата, який виконує свій обов'язок професійно, а не відбуває термін як обтяжену повинність. У цьому аспекті слід розробити та прийняти загальнодержавну концепцію патріотичного виховання молоді;

– докорінні перетворення кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. визначили поворот у новітній історії України, вони супроводжуються інформаційною революцією, змінами в соціально-економічному, політичному та духовному житті суспільства і свідомості кожного громадянина. Спостерігається зниження виховного потенціалу загальної культури громадян, особливо молоді, мистецтво та освіта спрямовані на маскультуру, однак ніяк не на патріотизм чи одухотворення нації, формування єдності громадянського суспільства;

– трансформація патріотичного виховання може відбуватися на міцних духовно-ціннісних підвалинах. Не шкодуючи власних сил, здоров'я і витраченого часу, матеріальних засобів, слід докорінно реформувати шкільну освіту, адаптувати її до вітчизняних стандартів патріотичного виховання молоді, які б засновувалися на унікальних прикладах з історії бойових дій як України, так і інших країн. Наразі мало уваги приділяється якості підготовки учителів середньої та вищої школи: тут повинні працювати кращі з кращих, адже вони формують майбутнє нації;

– військово-патріотичне виховання у шкільні роки повинно спрямовуватися на формування готовності до військової служби чи служби у правоохоронних органах. Виховання необхідних вольових якостей і навичок для виконання обов'язку у лавах Збройних сил, інших силових структур, усвідомлення свого місця і ролі в служінні Батьківщині, особиста відповідальність за виконання покладеної місії – це визначальні пріоритети;

– створення умов для посилення патріотичного складника у ЗМІ, на телебаченні, радіомовленні, ютуб-каналах, залучення провідних блогерів до відповідної діяльності під час висвітлення подій і явищ суспільного життя; активна протидія сепаратизму, спотворенню інформації, пропаганді зразків масової культури типу символіки Хелловіну, заснованих на культурі насильства, перекичуванні фактів вітчизняної історії; формування шанобливого ставлення до представників усіх національностей та релігій; участь у соціально-управлінських процесах, відстоювання духовно-культурних цінностей українського народу, реалізація прав, свобод і обов'язків крізь призму соціального служіння; посилення відповідальності за обраний курс політичного, морального і правового життя в країні, за максимальний розвиток самосвідомості, здібностей та потенціалу у прагненні досягти висот; запрова-

дження народної законодавчої ініціативи; створення на всеукраїнському рівні батьківських комітетів із метою захисту цінностей сім'ї; активна громадська позиція у вирішенні питань соціально-економічного значення, високе духовно-культурне виховання особистості – ось перелік пріоритетних завдань, які турбують нинішнє суспільство.

Отже, оборонна свідомість включає у себе духовно-моральне, культурно-історичне, громадянсько-правове та військово-патріотичне самооновлення країни, нації, сім'ї, колективу, турботу про добробут держави, захист її територіальної цілісності, гордість за героїзм і смуток за невдачі, прагнення послужити своїми талантами ближньому, шанобливе ставлення до людини, викоринення гріхів та вад суспільства, формування почуття гордості за прояви патріотизму у відстоюванні незалежності України. Наснага до боротьби та перемога формує оборонну свідомість особистості, зміцнює її. Часто війна є єдиним консолідуючим фактором країни і показує: хто товариш, а хто – ворог. Історична пам'ять формує патріотичні почуття, переосмислення духовних цінностей. Причому більшість воєн та повстань національного характеру носила оборонний характер, і перемога в них сприяла формуванню оборонної, а не агресивно-наступальної свідомості.

Висновки. Оборонна свідомість – сегмент національної ідентичності, фактор групової консолідації в установці на боротьбу з агресором. Солідарна оборонна позиція як культурно-психологічний феномен у контурах ідеї збереження Української державності – не данина, а результат комплексної, системної, узгодженої реалізації гуманітарної, правової, безпекової, воєнної та кримінологічної політики. Її формування – перманентний процес, що не може бути завершений, а перебуває у постійному русі. Функціонал оборонної свідомості безпосередньо впливає на визначення домінуючої мотивації у справі відсічі збройній агресії, зниження колективної вктимності українського народу в розрізі детермінації злочинів агресії (у термінології міжнародного кримінального права), мобілізації людських (передусім інтелектуальних), фінансово-матеріальних, промислових, технічних, інфраструктурних та інших ресурсів для захисту державного суверенітету й територіальної цілісності, гарантування майбутнім поколінням права на життя, на національну ідентичність, культурну автохтонність, цивілізаційну виразність.

Водночас здійснювані у вітчизняній кримінології дослідження природи, етіології сучасного російського фашизму (насамперед праці Ю.В. Орлова, О.М. Литвинова, В.О. Тулякова) переконливо доводять, що інверсивні комбінації оборонної свідомості так само успішно працюють й на детермінацію злочинів агресії, оборонних злочинів, продукуючи ненависть, опосередковану ресентиментарними комплексами. Ключовим елементом тут виступає пропаганда й фальсифікація, ефекти яких зумовлюють підміну чинників агресії й ненависті, закріплюють опозиційну ворожість, конкуруючу вктимність, легітимізують насильство. Певна річ, висловлені в цій роботі пропозиції є лише первинною гносеологічною орієнтацією; кожен із цих аспектів функціонування оборонної свідомості вимагає подальшого глибокого кримінологічного дослідження і в межах означених предметних блоків, і на їх порубіжжі, на рівні міжпредметних зв'язків, що є перспективним напрямом подальшого наукового пошуку.

Список використаних джерел

1. Рогач О.Я., Белов Д. М. Зміна сучасної парадигми українського права в умовах військової агресії з боку РФ. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. Вип. 70. С. 136–140.
2. Лозинська С.О. Установлення військово-політичного контролю Римської імперії в Карпатському регіоні. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. 2016. Вип. 17. С. 17–24.
3. Антонов В.О. Сучасна воєнна політика української держави в умовах військової агресії росії проти України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 61–64.
7. Zsolt Kiss Alison Park. The concept of national identity. URL: <https://www.bsa.natcen.ac.uk/latest-report/british-social-attitudes-31/national-identity/introduction.aspx> (дата звернення: 12.10.2022).
8. Горінов П.В., Драпушко Р.Г. Становлення національної ідентичності українців як основа національної безпеки української держави. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 26–30.
9. Нагорна Л.П. Поняття «національна ідентичність» і «національна ідея» в українському термінологічному просторі. URL: https://ipend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/nagorna_ponniattia.pdf (дата звернення: 12.10.2022).
10. Отич О.М. Особливості та складники професійної культури військового фахівця. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія «Педагогіка»*. 2019. Вип. 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadped_2019_5_25. С. 1–11.
11. Huntington S.P. *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations*. New York : Belknap Press, 1957. 534 p.
12. Осіпенко Н.С. «Військово-польовий арт» як засіб патріотичного виховання студентів-філологів. *Інноваційна педагогіка*. 2021. Вип. 34 (2). С. 171–176.
13. Кульчицький В.Й. Філософсько-світоглядні передумови розвитку патріотичного виховання в Україні (історичний аспект). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка і соціальна робота»*. 2013. № 30. С. 76–78.
14. Ващук М.М. Закордонний досвід у здійсненні душпастирської опіки військовослужбовців та можливості його використання для України. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2020. № 38. С. 56–65.
15. Всесвітня організація охорони здоров'я. Глобальні цілі сталого розвитку. URL: <https://www.who>.
16. Формування здорового способу життя : навч. посіб. для слухачів курсів підвищ. кваліфікації держ. службовців. Укр.-канад. проєкт «Молодь за здоров'я» / О. Яременко та ін. Київ, 2000. 232 с.
17. Моїсєнко Р.О., Дудіна О.О., Гойда Н.Г. Аналіз стану захворюваності та поширеності захворювань у дітей в Україні за період 2011–2015 роки. *Современная педиатрия*. 2017. № 2. С. 17–27.
18. Bielikova I.V., Pluzhnikova T.V., Krasnova O.I., Zviagolska I.N., Derev'yanko T.V. Analysis of morbidity and disability among children in the city of Poltava. *Wiadomosci Lekarskie*. Tom LXXIII. 2020. Nr. 5. Cl 2. 1296–1299.
19. Завада М.І. Оцінка стану здоров'я дітей та підлітків Львівської області. *Довкілля та здоров'я*. 2016. № 2. С. 59–62.
20. Балакірева О.М., Бондар Т.В. Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді: за результатами соціологічного дослідження в межах міжнародного проєкту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді» : монографія. Київ, 2019. 127 с.
21. Краснова О.І., Плужнікова Т.В., Краснов О.Г. Проблема вживання алкогольних та слабоалкогольних напоїв у підлітковому віці. *Сучасні медичні технології*. 2020. № 2. С. 44–49.
22. Король Я.О., Лісниченко Ю.Я., Бойко Ю.Г. Проблемні питання водопостачання підрозділів Сухопутних військ Збройних Сил України в польових умовах. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія «Військові та технічні науки»*. 2019. № 3. С. 376–390.
23. Моделювання транспортної логістики військових вантажів з урахуванням збитків, які виникають у зоні бойових дій через запізнення у постачанні / О.Є. Федорович та ін. *Радіоелектронні і комп'ютерні системи*. 2022. № 2. С. 63–74.
24. Мовна комунікація в діяльності сил охорони правопорядку. Теоретичні засади галузевої комунікації : монографія. Харків : Академія внутрішніх військ МВС України, 2008. С. 144–147.
25. Гринько Р.В., Мота А.Ф., Петrenchенко С.А. Соціальний захист військовослужбовців в умовах воєнного стану. *Право і суспільство*. 2022. № 3. С. 161–166.

References

1. Rohach O.Ya., Bielov D.M. 2022. Changing the modern paradigm of Ukrainian law in the conditions of military aggression by the Russian Federation [Zmina suchasnoi paradyhmy ukrainskoho prava v umovakh viiskovoi ahresii z boku RF]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. No. 70, pp. 136–140.
2. Lozynska S.O. 2016. Establishment of military and political control of the Roman Empire in the Carpathian region [Ustanovlennia viiskovo-politychnoho kontroliu Rymaskoi imperii v Karpatskomu regionii]. *Naukovi zoshyty istorychnoho fakultetu Lvivskoho universytetu*. No. 17, pp. 17–24.
3. Antonov V.O. 2022. Modern military policy of the Ukrainian state in the conditions of Russia's military aggression against Ukraine [Suchasna voienna polityka ukrainskoi derzhavy v umovakh viiskovoi ahresii rossii proty Ukrainy]. *Iurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. No. 10, pp. 61–64.
4. Military encyclopedic dictionary [Voennyi entsiklopedicheskiy slovar]. Moskov : Voennoe yzd-vo, 1984. 863 p.
5. Russia's strategic course with the member states of the Commonwealth of Independent States [Strategicheskii kurs rossii s gosudarstvami-uchastnikami sodruzhestva nezavisimyyh gosudarstv. Nezavisimost]. 1995. 4 oktyabrya. pp. 4–5.
6. Ekotsin B. 1997. Let's make up our minds and tell our peoples directly how we see the fate of the Commonwealth states – we can be together or apart [Davayte opredelimsya i pryamo skazhem nashim narodam kak myi vidim sudbyi gosudarstv Sodruzhestva – vmeste nam byit ili porozn]. *Nezavisimaya gazeta*. p. 2.

7. Zsolt Kiss Alison Park. The concept of national identity. URL: <https://www.bsa.natcen.ac.uk/latest-report/british-social-attitudes-31/national-identity/introduction.aspx> [Accessed: 12 October 2022].
8. Horinov P.V., Drapushko R.H. 2022. The formation of the national identity of Ukrainians as the basis of the national security of the Ukraine [Stanovlennia natsionalnoi identychnosti ukrainsiv yak osnova natsionalnoi bezpeky ukrainskoi derzhavy]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. No. 10. pp. 26–30.
9. Nahorna L.P. 2003. The concepts of “national identity” and “national idea” in the Ukrainian terminological space. Poniattia “natsionalna identychnist” i “natsionalna ideia” v ukrainskomu terminolohichnomu prostori. *Politychnyi menedzhment*. No. 2. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/nagorna_ponniattia.pdf [Accessed: 12 October 2022].
10. Otych O.M. 2019. Features and components of the professional culture of a military specialist [Osoblyvosti ta skladovi profesiinoi kultury viiskovoho fakhivtsia]. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy*. No. 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadped_2019_5_25. S. 1–11 [Accessed: 01 May 2022].
11. Huntington S.P. *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations*. New York: Belknap Press, 1957. 534 p.
12. Osipenko N.S. 2021. “Military field art” as a means of patriotic education of philology students. *Innovative pedagogy* [“Viiskovopolovyi art” yak zasib patriotychnoho vykhovannia studentiv-filolohiv]. *Innovatsiina pedahohika*. 2021. No. 34 (2). pp. 171–176.
13. Kulchytskyi V.Y. 2013. Philosophical prerequisites for the development of patriotic education in Ukraine (historical aspect) [Filosofsko-svitohliadni peredumovy rozvytku patriotychnoho vykhovannia v Ukraini (istorychnyi aspekt)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu*. No. 30. pp. 76–78.
14. Vashchuk M.M. 2020. Foreign experience in the implementation of pastoral care of military personnel and the possibility of its use for Ukraine [Zakordonnnyi dosvid u zdiisnenni dushpastyrskoi opiky viiskovosluzhbovtiv ta mozhlyvosti yoho vykorystannia dlia Ukrainy]. *Pravnychi visnyk Universytetu “KROK”*. No. 38. pp. 56–65.
15. World Health Organization. Global Sustainable Development Goals URL: <https://www.who> [Accessed: 05 May 2022].
16. Yarenko O., Zhalilo L., Komarova N., Levin R., Solonenko I. 2000. Formation of a healthy lifestyle [Formuvannia zdorovoho sposobu zhyttia]. Kyiv : Ukr.-kanad. proiekt “Molod za zdorovia”.
17. Moiseienko R.O., Dudina O.O., Hoida N.H. 2017. Analysis of the incidence and prevalence of diseases in children in Ukraine for the period 2011–2015 [Analiz stanu zakhvoriuvanosti ta poshyrenosti zakhvoriuvan u ditei v Ukraini za period 2011–2015 roky]. *Sovremennaia pedyatryia*. No. 2. pp. 17–27.
18. Bielikova I.V., Pluzhnikova T.V., Krasnova O.I., Zviagolska I.N., Derev’yanko T.V. Analysis of morbidity and disability among children in the city of Poltava. *Wiadomosci Lekarskie*. Tom LXXIII, 2020. Nr. 5. cl 2. 1296–1299.
19. Zavada M.I. 2016. Assessment of the state of health of children and adolescents in the Lviv region [Otsinka stanu zdorovia ditei ta pidlitkiv Lvivskoi oblasti]. *Dovkillia ta zdorovia*. No. 2. pp. 59–62.
20. Balakirieva O.M., Bondar T.V. 2019. Social conditions and health indicators of adolescents and young people: according to the results of a sociological study within the framework of the international project “Health and behavioral orientations of school youth” [Sotsialna obumovlenist ta pokaznyky zdorovia pidlitkiv ta molodi : za rezultaty sotsiolohichnogo doslidzhennia v mezhakh mizhnarodnogo proektu “Zdorovia ta povedinkovi oriantatsii uchnivskoi molodi”]. Kyiv.
21. Krasnova O.I., Pluzhnikova T.V., Krasnov O.H. 2020. The problem of drinking alcoholic and low-alcohol drinks in adolescence [Problema vzhivannia alkoholnykh ta slaboalkoholnykh napoiv v pidlitkovomu vitsi]. *Suchasni medychni tekhnologii*. No. 2. pp. 44–49.
22. Korol Ya., Lisnichenko Yu., Boiko H. 2019. Problematic issues of water supply to units of the Ground Forces of the Armed Forces of Ukraine in field conditions [Problemni pytannia vodopostachannia pidrozdiliv Sukhoputnykh viisk Zbroinykh Syl Ukrainy v polovykh umovakh]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy*. No. 3. pp. 376–390.
23. Fedorovych O.Ye., Uruskyi O.S., Chepkov I.B., Lukhanin M.I., Pronchakov Yu.L., Rybka K.O., Leshchenko Yu.O. 2022. Modeling of transport logistics of military cargo, taking into account the losses that occur in the war zone due to the delay in the delivery of Leshchenko [Modeliuvannia transportnoi lohistyky viiskovykh vantazhiv z urakhuvanniam zbytkiv, yaki vynykaiut u zoni boiovykh dii cherez zapiznennia u postachanni]. *Radioelektronni i kompiuterni systemy*. No. 2. pp. 63–74.
24. Language communication in law enforcement activities [Movna komunikatsiia v diialnosti syl okhorony pravoporiadku. Teoretychni zasady haluzevoi komunikatsii]. Kharkiv : Akademiia Vnutrishnikh Viisk MVS Ukrainy, 2008. pp. 144–147.
25. Hrynko R.V., Mota A.F., Petrechenko S.A. 2022. Social protection of servicemen under martial law [Sotsialnyi zakhyst viiskovosluzhbovtiv v umovakh voiennoho stanu]. *Pravo i suspilstvo*. No. 3. pp. 161–166.

Sokurenko Vitaly,

Doctor of Law,
Associate Professor of the Department of Criminal Law and Criminology,
Faculty of training specialists for pre-trial investigation bodies
(Odesa State University of Internal Affairs, Odesa)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6879-7376>

THE CONCEPT OF DEFENSE CONSCIOUSNESS IN THE STRUCTURE OF WAR CRIMINOLOGY

The article is devoted to the study of the concept of defense consciousness in the structure of war criminology as a separate new branch of the national criminological doctrine which is currently being formed. It has been proved that defense

consciousness is a segment of national identity, a factor of group consolidation in the attitude to fight the aggressor. The author argues that the functionality of defense consciousness directly affects the determination of the dominant motivations in countering armed aggression, reducing the collective victimization of the Ukrainian people in determining the crimes of aggression. Moreover, defensive consciousness in its falsified-inverse combinations is capable of determining oppositional hostility, legitimizing hatred and crimes of aggression as well as war crimes. It has been stated that it is expedient to study defense consciousness both in the subject block of determining crimes of aggression and war crimes and in the block of counteracting their reproduction.

At the same time, the national criminology studies of the nature and etiology of modern Russian fascism (first of all, the works of Yu. V. Orlov, O. M. Lytvynov, V. O. Tuliakov) convincingly prove that inverse combinations of defensive consciousness work equally well to determine crimes of aggression and defensive crimes, producing hatred mediated by resentment complexes. The key element here is propaganda and falsification, the effects of which lead to the substitution of factors of aggression and hatred, consolidate opposition hostility, competing victimhood, and legitimise violence. Obviously, the proposals expressed in this paper are only a primary epistemological orientation; each of these aspects of the functioning of defensive consciousness requires further, deeper criminological research both within the specified subject blocks and at their borderline, at the level of interdisciplinary connections, which is a promising area for further scientific research.

Key words: war, aggression, war crimes, determination, victimization, defensive consciousness, counteraction to criminality.